

GRAD ŠABAC I NJEGOVA NAHIJA U PRVOJ POLOVINI XVI VIJEKA

UVOD

U onom dijelu zborničkog sandžaka, koji se prostirao na desnoj strani rijeke Drine tj. u nahijama: Šapcu, Donjoj Mačvi, Gornjoj Mačvi, Jadru, Rađevini, Ptičaru, Bohorini, Krupnju i Brveniku utvrđeno je oko 20 podora srednjovjekovnih gradova i gradića¹⁾. Većinu tih gradova Turci su svakako zatekli dobro očuvane, ali su ih zanemarili, jer za njih nisu imali ni odbrambeni ni komunikacioni značaj. Takvih je gradova bilo i na lijevoj strani Drine. Neki od tih gradova se spominju u izvorima, ali im se trag sasvim izgubio, kao što su, npr., gradovi »Brodar i Susjed u okrugu Boljaniću«. Isto tako nije utvrđeno gdje se nalazio grad Mačva, za koji neki pogrešno smatraju da se nalazio na lijevoj strani Drine²⁾. Sva tri ta grada spominju se u poznatom ugovoru u Tati iz 1426³⁾. Drugim gradovima, opet, nema spomena u poznatim izvorima, ali postoje njihovi podori. Tako npr., u današnjim selima Ugljeviku i Sapnoj, nekadašnjem sjedištu istoimene nahije postoje ostaci starih gradova. Takvih podora ima i u južnom dijelu zborničkog sandžaka.

Dok su pojedine gradove Turci napuštali, druge su ponovno gradili. Tako su u tome sandžaku sagradili četiri nova grada na Savi, toj važnoj komunikaciji sa zapadnim zemljama, i to: Šabac, Nočaj, Novi i Brčko da im služe kao uporišta za dalja osvajanja. Šabac je

¹⁾ Sr. A. Deroko, Srednjovjekovni gradovi, Arheološki spomenici i nalazišta u Srbiji — I Zapadna Srbija, SAN, Beograd 1953, 35, 36.

²⁾ Đ. Mazalić je pretpostavljao da se grad Mačva nalazio na lijevoj strani Drine, pri njenom ušću u Savu (GMZ, NS, IV—V, 1950, 230), pa ga je tako ubilježio i M. Vego na svojoj karti (Historijska karta srednjovjekovne bosanske države, Sarajvo 1957). Prema mišljenju M. Dinića, opet, uža Mačva tj. župa Mačva u kojoj se nalazio istoimeni grad »ležala je uza Savu jugoistočno od Bitve, prema ušću Kolu-bare« (Arheološki spomenici i nalazišta u Srbiji, I, 24). Međutim, tu se upravo protezala turska nahija Bögürdelen, čije je središte bio istoimeni grad. Kako su se turske nahije redovito podudarale sa istoimenim srednjovjekovnim župama, to se župa Mačva, bez sumnje, prostirala u onom najsjevernijem dijelu zapadne Srbije koji je sa zapadne strane zatvarala Drina do blizu Cer planine, a sa sjeverne i istočne strane Sava do Šapca, tj. na području gdje su se prostirale nahije Gornja i Donja Mačva. Na tom području, vjerovatno u granicama nahije Gornje Mačve, na desnoj obali Save, nasuprot Srem. Mitrovice nalazio se turski grad Nočaj. On je najvjerovatnije nastao na temeljima srednjovjekovnog grada Mačve, isto kao što je grad Bögürdelen izgrađen na temeljima starog grada Zaslona. Ovo kratko saopštenje biće obrazloženo opširnije na drugom mjestu kada bude riječ o gradu Nočaju.

³⁾ Sr. Thalloszy u GZM V, 1893, 182.

podignut još u drugoj polovini XV vijeka, a ostala tri, o čijem postojanju do sada se nije ništa znalo, nastala su između 1521. i 1548. U namjeri da na temelju raspoloživih, relativno obilnih podataka, obradim te gradove na Savi započeo sam sa Šapcem, kao najranijim i najznačajnijim gradom.

O prošlosti Šapca malo se zna. U predtursko doba tek se taj grad spominje pod imenom Zaslon, a u njegovoj bližoj okolini, koju je obuhvatala kasnija nahija, spominje se mali broj toponima, odnosno samo šest danas poznatih sela⁴⁾). Isto tako iz prvog turskog perioda, osim nekoliko podataka što postoje kod Hammera, Zinkeisena i Pečevije, nije se o njemu moglo ništa novo reći⁵⁾). Obradu same tvrđave sa skicama dao je D. Pavlović⁶⁾). Najmanje se znalo o kasabi i užoj okolini. Šabac se nije nalazio na glavnom putu, pa tuda nisu prošli putopisci XVI vijeka, kao ni Evlija Čelebija, koji nam je ostavio opise gotovo svih naših mjesta iz sredine XVII vijeka. Kroz istoimenu nahiju vodilo je, istina, nekoliko putova, ali su oni bili od lokalnog značaja.

Ovdje ću pokušati da na osnovu novih izvora prikazem istoriju Šapca u prvoj polovini XVI vijeka. Na temelju tih izvora moguće je dati ne samo istorijat grada i kasabe, nego i cijele nahije tj. pružiti autentične podatke o svim toponimima, stanovništvu i privredi. Nahija i grad su u privrednom pogledu bili usko povezani, jer je sva prirodna renta tvrđavskih posada i drugih spahija, kao i svi prirodni viškovi seoskog stanovništva prodavani na šabačkom trgu, jedinom u toj nahiji. S druge strane opet spahije — gospodari sela i same raje — bili su stalni stanovnici grada i kasabe.

Kao glavni izvori služili su mi turski popisni defteri i to:

1) Popis vlahu u zborničkom sandžaku⁷⁾). Taj defter nije datiran, ali kako postoji datiran defter vlahu u smederevskom sandžaku iz 1527⁸⁾) i kako su ti defteri, smederevski i zbornički, po svojoj kompoziciji sasvim slični, smatram da su iste te godine popisani i vlahi u zborničkom sandžaku. S druge strane, komparirajući podatke o broju kuća u pojedinim selima iz tog vlaškog deftera sa podacima u slijedećem popisu, tj. u sumarnom defteru istog sandžaka iz 1533, vidi se da je između ta dva popisa morao po prilici biti toliki vremenski razmak. Zbog toga sam uzeo da je taj defter nastao 1527. On predstavlja ujedno i najraniji dosada poznati popis Šapca i okoline poslije definitivne turske okupacije.

2) Sumarni spahijski defter istog sandžaka iz 1533⁹⁾) u kojem su pojedinačno nabrojane sve spahije i zaimi, kao i domeni carskog

⁴⁾ Sr. M. Dinić, Zapadna Srbija u Srednjem veku, Arheološki spomenici i nalazišta u Srbiji — I Zapadna Srbija, SAN, Beograd 1953, 23—27.

⁵⁾ Sr. Nikola M. Savić, Istorija Šapca, Šabac 1927.

⁶⁾ Dobroslav St. Pavlović, Šabački grad, Arheološki spomenici i nalazišta u Srbiji, I, 39—41; Isti, Šabačka tvrđava, Starinar, NS, knj. V—VI, Beograd 1954—1955, 305—316.

⁷⁾ Istanbul, Bašvekalet Arşivi (krat. BVA), Tapu defter, No 405; fotokopija u Orijentalnom institutu u Sarajevu, deft. br. 91.

⁸⁾ BVA, Tapu defter, No 1011; fotokopija br. 68

⁹⁾ BVA, Tapu defter, No 173; fotokopija br. 90.

j sandžakbegovog hasa. Tu nije ubilježeno stanovništvo nego sumarn broj kuća i sumarni novčani prihodi u svakom pojedinom selu.

3) Detaljni defter toga sandžaka iz 1548¹⁰⁾. To je takođe spahijski defter, tj. popis timara u kojem su sela jedne nahije upisana raštrkano, već prema tome kome su pripadala. Tu je popisano sve stanovništvo po selima kao i svi njihovi porezi u naturi i novcu.

Svi podaci u ovom radu koji su vezani za godine 1527, 1533. i 1548, ukoliko nije posebno citirano, odnose se na spomenute deftere.

GRAD I NJEGOVO PODGRADE

Srednjovjekovni grad Zaslon spominje se prvi put 14. aprila 1454¹¹⁾. On je i prije turskog osvojenja predstavljao važnu strategijsku tačku. Kada su Turci pokorili Despotovinu (1459), osvojili su i Zaslon, te su na njegovim temeljima 1470¹²⁾, a prema Hammeru 1471, izgradili novi grad da im štiti prodiranja preko Save. Oni su ga u tajnosti počeli graditi, i to vojskom od 20.000 ljudi i gotovo su ga bili dovršili kada je za to saznao ugarski kralj Matija Korvin¹³⁾. Pokušaji Mađara da spriječe njegovo dovršenje ostali su bezuspješni. Taj grad Turci su nazvali Bögürdelen. U zapadnim izvorima on se od toga vremena spominje pod današnjim imenom (Šabac), dok se u turskim službenim popisima iz XVI vijeka i kasnije naziva uvijek Bögürdelen¹⁴⁾.

U turskoj vlasti ostao je kratko vrijeme. Da bi obezbijedio južne oblasti s te strane, Korvin je opsjeo Šabac i zauzeo ga u februaru 1476¹⁵⁾. Osvojenje Šapca bilo je, kako kaže Zinkeisen, proslavljeno u cijelom kršćanskom svijetu. Održavane su molitve zahvalnice ne samo u Ugarskoj nego i u Rimu i Veneciji¹⁶⁾. Grad je od tada postao središte nove šabačke banovine, koja je sa beogradskom, srebrničkom i jajačkom činila barijeru daljem turskom osvajanju.

Kada je Sulejman Veličanstveni pošao na Beograd, udario je preko Čačka prvo na Šabac i zauzeo ga 1521, a zatim, prešavši Savu, produžio na Kupinik, Zemun, Slankamen i Beograd¹⁷⁾. Šabac je od

¹⁰⁾ BVA, Tapu defter, No 260; fotokopija br. 93. Radi kratkoće dalje će biti citiran osnovni broj Tapu deftera (krat. TD) i broj folije prema fotokopiji.

¹¹⁾ M. Dinić, n. d. 25.

¹²⁾ St. Novaković, *Beleške k istoriji Šapca i Šabačke vladličanske stolice*, Godišnjica Nikole Čupića, IX, Beograd 1887, 5.

¹³⁾ »Im Jahre vierzehnhundert ein und siebzig theilte sich das Heer Rumili's, gegen vierzigtausend Mann strak, in zwei Massen, deren eine von zwanzigtausend Mann, mit allen Zubehör des Festungsbaues versehen, sich in möglicher Stille gegen die Save wendete, um Syrmien druch den Bau einer neuen Festung; nähmlich der von Sabacz, im Zaume zu halten...« Hammer, GÖR I, Pest 1834, 519.

¹⁴⁾ Nastavak i značenje naziva Šabac, kao i naziva Bögürdelen ostalo je do danas nerazjašnjeno. Sr. Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma* I, 1, 250; St. Novaković, GNC IX, 19; Gl. Elezović, u *Glasniku Etnografskog insittuta*, I, 1952, 37–57 i M. Dinić, n. d. 25.

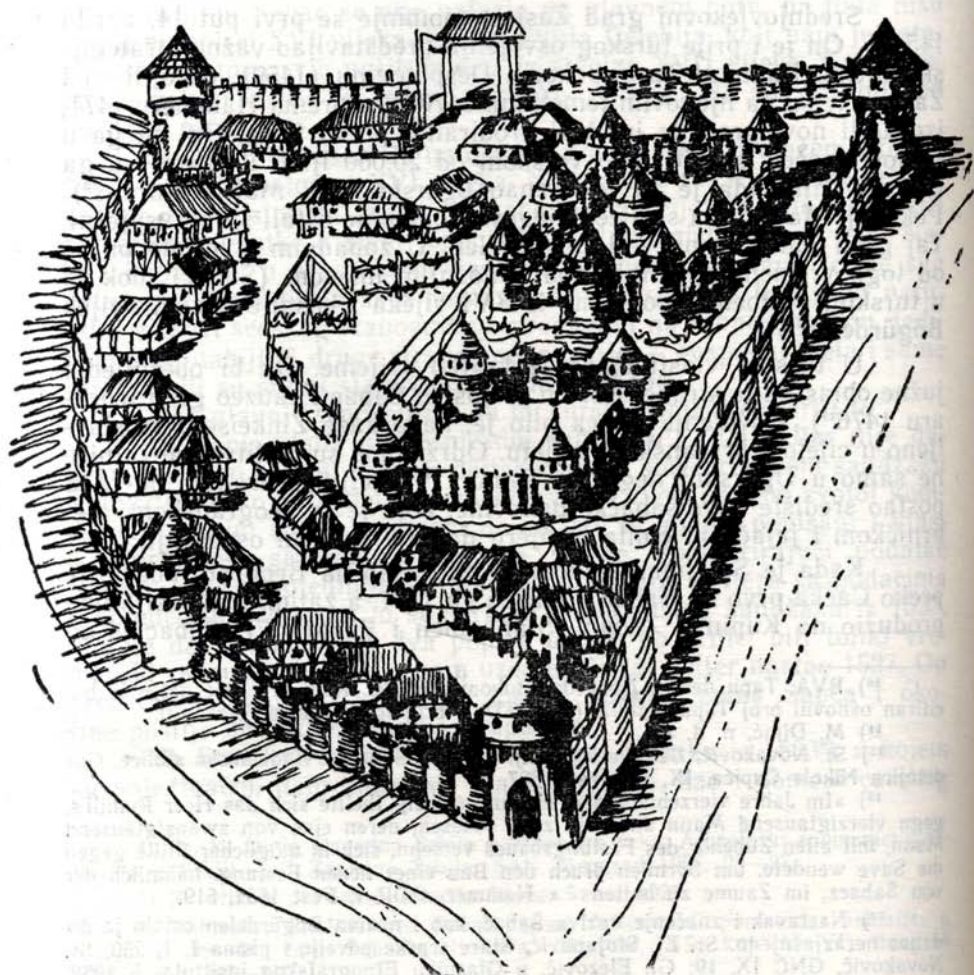
¹⁵⁾ M. Dinić, isto, 27. Prema Zinkeisenu (GOR, I, 371), to se dogodilo 1475. g.

¹⁶⁾ Zinkeisen, GOR, II, 372.

¹⁷⁾ Isto, 617.

tada ostao definitivno u turskoj vlasti, te je dobio još veći strateški značaj nego što je imao ranije. On je sa tvrđavama beogradskom i još tri nove tvrđave, koje su Turci za kratko vrijeme izgradili uzvodno na desnoj obali Save, kao i račanskom (Sremska Rača), sačinjavao utvrđenu liniju na koju su se naslanjala sva kasnija turska prodiranja u Ugarsku. Te nove turske tvrđave koje su nastale odmah poslije osvojenja Sapca bile su Nočaj, (nasuprot Sremske Mitrovice), Novi, (oko 5 km istočno od Brezova Polja — kasnije poznat pod imenom Nakićeva kula), i Brčko¹⁸⁾.

Grad i podgrađe — prema drvorezu u kronici Hartmana Sedela iz 1493. g.

¹⁸⁾ TD, 405; TD, 173 i TD, 260,

Grad je situiran na desnoj obali Save kod utoka Kamička sjeverno od današnjeg Sapca. Najraniji izgled toga grada pruža nam drvorez koji se nalazi u kronici Hartmana Šedela iz 1493¹⁹⁾. Iz tog drvoreza se vidi da se grad sastojao od dva spojena utvrđenja i kao cjelina imao je oblik pravougaonika. Istočni dio imao je četiri isturene okrugle kule na uglovima, dok je zapadni imao devet takvih kula i to na svakom uglu po jednu, na sredini svake stranice po jednu, i još jednu kulu u sredini. Stranice i jednog i drugog dijela utvrđenja bile su, izgleda, od drvenog materijala i nabijene zemljom. Sjeveroistočnu stranu utvrđenja zapljuskivala je Sava. Još i tada je postojalo gradsko podgrađe koje je u obliku polukruga sa jugozapadne strane okruživalo grad. Podgrađe je odvojeno od grada kanalom spojenim sa Savom i ispunjenim vodom. I podgrađe je bilo utvrđeno. U njega se uklapao grad sa sjeveroistočne strane i kao cjelina (grad i podgrađe) imalo je oblik nepravilnog četverougaonika na čijim su uglovima također postojale isturene okrugle kule. Stranice tog četverougaonika bile su od popleta, a njegova pravilna stranica od Save zatvarala je i podgrađe i grad. Taj poplet imao je sa sviju strana prema vani istureno gusto pobodeno kolje. Zatim je i podgrađe sa jugozapadne strane odvajao od ostalog kopna kanal spojen sa Savom, tako da je grad sa podgrađem kod većeg vodostaja Save izgledao kao ostrvo u vodi.

Prvi spomen o gradu »Bögürdelenu« i njegovim posadama koje su se sastojale od mustahfiza, martolosa i azapa datira iz 1527. U vlaškom defteru spominju se samo nekoliko mezrea koje su posadnici i njihove age držale u zakupu (mukata). Tako se uz selo Kratovac spominje »mezrea Belotić« u posjedu Jusufa, sina Uvejsova, mustahfiza grada Bögürdelena«, čija je godišnja zakupnina iznosila 100 akči²⁰⁾. U selu Belobabi su Alija, buljukbaša, Sulejman, reis (zapoljednik broda) i Mehmed držali u zakupu tri mezree po imenu »Gaj, Grabovac i Vlakčić« uz godišnju zakupninu od 100 akči²¹⁾. Zatim uz selo Zablacé spominju se dvije mezree koje su držale posade toga grada i to: 1) »mezrea Petnik u posjedu Jusufa, age azapa u gradu Bögürdelenu, zatim Hasana i Oruča, godišnja zakupnina 30 akči«, i 2) »mezrea Krstac« u posjedu naprijed spomenute trojice posadnika uz godišnju zakupninu od 40 akči²²⁾. Ali koliki je bio broj gradskih posadnika tu nema spomena, kao ni o njihovim timarima.

U tome izvoru nema spomena ni o gradskom podgrađu — kasabi, iako su njeni temelji bili udareni znatno ranije, kako je već spomenuto. Ali u njemu se nalaze dvije važne zabilješke o postojanju šabačkog kadiluka. Na kraju toga deftera popisane su razne mezree, baštine i čifluci koje su razna lica, obično posadnici, držali u zakupu. Tako su držali jednu »mezreu Osman, mustahfiz grada Bögürdelena, kao i azapi i martolosi spomenutog grada na temelju pisma kadije

¹⁹⁾ Liber Chronicarum Autore Hartmanno Schedelio, Nürberg 1493, I, 253 — prema D. Pavloviću, Starinar V—VI, 309.

²⁰⁾ TD, 405/36.

²¹⁾ TD, 405/44.

²²⁾ TD, 405/43.

Bögürdelena uz zakupninu od 10 akči²³⁾. Na drugom mjestu stoji »mezree: Crkvenicu, Nedeljicu, Skrađane, Donji Dobrić, Ivanje, Crkvište, Nečajnu, Bublerić(?), Hodotić i Sas u nahijama Ceru i Mačvi, koje pripadaju kadiluku Bögürdelenu, drži časni Mustafa-paša uz zakupninu od 115 akči godišnje²⁴⁾. Prema tome i nahija i kadiluk formirani su znatno ranije nego što se do sada znalo. Naime, H. Šabanović je mislio da se taj kadiluk prvi put spominje 1548. i da je osnovan poslije 1533, a prije 1548²⁵⁾. Sada je, međutim, sigurno da je taj kadiluk osnovan prije 1527. Najvjerovatnije je da su nahija, a ujedno i kadiluk osnovani odmah poslije 1521, jer samo postojanje značajnog grada dovoljno na to ukazuje. Tome kadiluku od njegova osnutka pripadale su, pored istoimene nahije, još i dvije mačvanske nahije.

Malena varošica kao gradsko podgrađe spominje se prvi put 1533. U sumarnom popisu zborničkog sandžaka iz te godine »varoš grada Bögürdelena« ubilježena je sa 18 kuća (domova) i 5 muških inokosnih članova (mudžerreda), koje su podlijegale oporezivanju²⁶⁾. Sveukupne daće tog varoškog stanovništva, tj. ispendža i naturalna davanja, iznosile su 1.530 akči godišnje²⁷⁾. Iz toga podatka, tj. plaćanja ispendže proizilazi da su do te godine svi spomenuti stanovnici bili isključivo hrišćani.

Posadnici grada, tj. mustahfizi, azapi i martolosi posjedovali su te godine u varoši i oko nje obradiva zemljišta, bašče i vinograde na što su davali ušrove i pristojbu na vinograde²⁸⁾. Svi porezi posada od tih posjeda iznosili su 1.270 akči godišnje, što je sa porezima varoškog stanovništva iznosilo 2.800 akči²⁹⁾. Karakteristično je da ti prihodi nisu pripadali timarima posada šabačkog grada — kao što su inače najbliži posjedi jednom gradu obično pripadali timarnicima toga grada — nego mustahfizima grada Zvornika³⁰⁾. Kako se inače te godine uopće ne spominju timari šabačkih posada, znači da do te godine nisu bili uspostavljeni stalni mustafizi timarlije toga grada.

Dokle god je Šabac sa okolinom predstavljao granično područje (serhat), a to je bilo sve dok Turci nisu definitivno osvojili Srem i učvrstili se u njemu, taj grad su čuvali graničari. U graničare su spadali azapi, martolosi, gunulije, bešlije i drugi rodovi koji su rijetko posjedovali timare, već su najčešće bili alufedžije tj. primali su platu u novcu. Pored graničara u graničnim tvrđavama bilo je re-

²³⁾ TD, 405/82.

²⁴⁾ TD, 405/83. Mezree: Skrađani, Nečajna, Sas, Hodotić i Donji Dobrić kasnije su naseljene, te se 1548. g. spominju kao sela i to prva tri u nahiji Gornjoj Mačvi, selo Hodotić u Donjoj Mačvi, a mezrea Donji Dobrić odgovara istoimenom selu u Šabačkoj nahiji (TD, 260/116—135). Prema tome nazivi nahija »Cer i Mačva« ne odgovaraju imenima nahija u administrativnom smislu nego se pod Mačvom podrazumijevaju obadvije mačvanske nahije, a Cer označava Cer planinu u Šabačkoj nahiji.

²⁵⁾ H. Šabanović, Bosanski pašaluk, izdanje ND NRBiH, Sarajevo 1959, 200.

²⁶⁾ TD, 173/59.

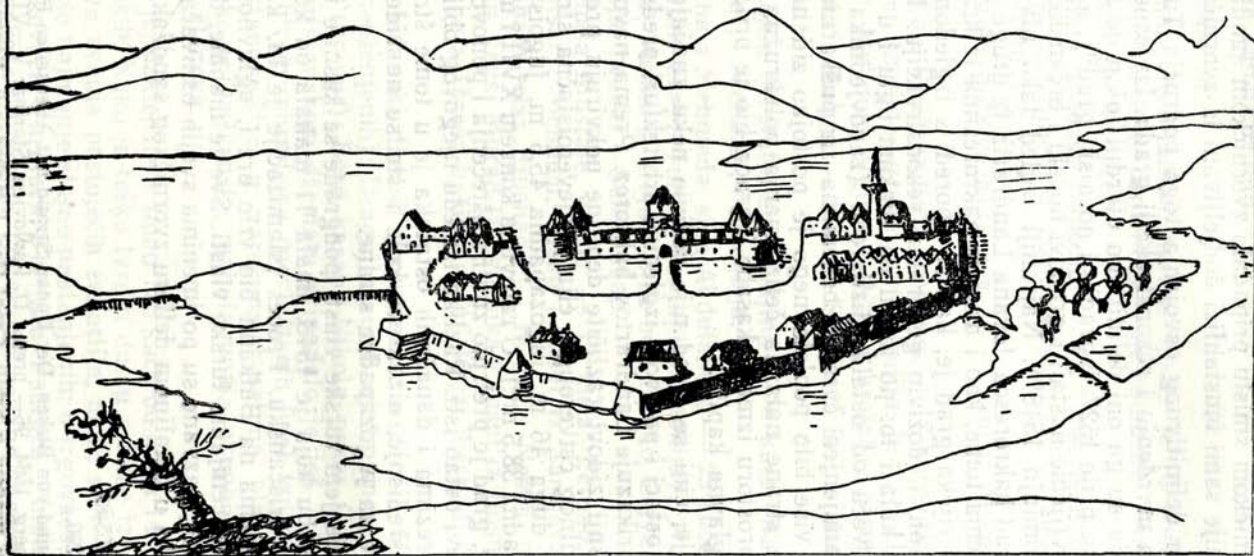
²⁷⁾ Isto.

²⁸⁾ Resm-i dunum-i bag = 5 akči po dunumu.

²⁹⁾ TD, 173/59.

³⁰⁾ Isto.

SABAC

Sabački grad i kasaba prema bakrorezu iz kraja XVII vijeka.

dovito i mustafliza. Činjenica da su te godine 22 sela šabačke nahije, kao i spomenuti prihodi od varoši pripadali timarima zborničkih mustahfiza, ukazuje na to da je to područje od početka u administrativnom i vojničkom smislu pripadalo zborničkom sandžaku, te da su najvjerovatnije sami mustahfizi dodjeljivani iz zborničkog grada.

Nakon definitivnog osvojenja toga područja Turci su pristupili daljnjem utvrđenju i rekonstrukciji grada. Izvjesne indicije ukazuju na to da su ga oni definitivno utvrdili još prije mohačke bitke (1526), jer su prije 1527. izgradili i noćajski grad³¹⁾, a moguće je da su u isto to vrijeme nastali i gradovi novski i brčanski, koji se istina prvi put spominju 1548³²⁾. Najraniji izgled tako utvrđenog Šapca pruža nam rad bakroresca Jovana Landrarta iz druge polovine XVII vijeka³³⁾. Prema tome, kao i drugim bakrorezima iz kraja XVII i početka XVIII vijeka grad je, kad se uporedi s izgledom drvoreza u Šedelovoj kronici, doživio generalnu rekonstrukciju. Imao je samo pet okruglih kula i to: po jednu na svakom uglu i u sredini prema Savi, nešto veću od ostalih dizdarevu (zapovjednika grada) kulu. Poplet je zamijenjen čvrstim bedemima sa puškarnicama. Ni oko kasabe nije više bilo popleta nego je postojao zid na kome se sa jugozapadne strane nalazila četiri manja polukružna bastiona. Na središnjem prostoru između kasabe i grada bio je prilaz gradu gdje se nalazila glavna kapija.

Kasnije, čini se, grad nije doživio neku značajniju promjenu pa današnji ostaci i po svom izgledu i arhitekturi predstavljaju grad kakvog ga prikazuje Landrartov bakrorez. Prema navodima D. Pavlovića današnji zidovi različite debljine uokviruju prostor koji ima oblik nepravilnog četverougla čija je sjeveroistočna strana, okrenuta prema Savi, duga 46 m, jugozapadna 45,5 m, jugoistočna 33,3 m, a sjeverozapadna 38,5 m³⁴⁾. U ratovima koncem XVII i u XVIII vijeku, kao i kasnije, grad je pretrpio znatna oštećenja i ponovo je utvrđivan, ali je u osnovi ostao isti. Razlika između njegovog oblika na spomenutim bakrorezima i današnjih ostataka je u tome što danas nema tragova od središnje, dizdareve kule i što se ne vide ostaci nekadašnje kapije sa jugozapadne strane.

Učvršćenjem turske vlasti podgrađe se kasnije brzo razvijalo u tursku kasabu koja je 1548. imala 11 mahala od kojih 10 muslimanskih i 1 hrišćansku. Proces islamizacije je tu, kao i u svima drugim kasabama na Balkanu bio vrlo brz i, uglavnom, završen je već u prvim decenijama turske vlasti. Sve te mahale, osim »hrišćanskog džemata«, nazvane su po imenima svojih osnivača³⁵⁾. Od upisanih stanovnika u detaljnom defteru zborničkog sandžaka iz te godine

³¹⁾ TD, 405/82.

³²⁾ TD, 260.

³³⁾ Sigmund von Birken, *Der Donau Strand mit Allenseiten Ein und Zuflössen (Sabaz)*, Nürnberg, 1664, 96— prema D. Pavloviću, *Starinar V—VI*, 306; A. Deroko, *Srednjevjekovni gradovi u Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji*, Beograd 1950, 151.

³⁴⁾ Daljnji arhitektonski opis grada vidi kod D. Pavlovića — *Arheološki spomenici i nalazišta u Srbiji*, I, 39—40.

³⁵⁾ TD, 260/146—148.

spomenuću samo one kod kojih je ubilježeno zvanje, odnosno porijeklo. Kako ta zanimanja označavaju redovito vrstu zanata, to nam ti podaci jasno govore o razvijenosti gradske privrede i zastupljenosti pojedinih zanata u njoj.

Te mahale su:

1) Mahala Muhjiddina, hatiba. Imala je 16 kuća. U njoj se, između ostalih, spominju: osnivač mahale spomenuti Muhjiddin, Ajas iz Bosne i Alija, sin dizdarev.

2) Mahala odabaše Bajezida — 16 kuća: Hadži Velija, trgovac; Husejn, kovač; Ejne-beg, čizmedžija; Oruč, čizmedžija; Rustem, trgovac i Mustafa, trgovac.

3) Mahala potkivača Ilijasa — 17 kuća: Mustafa, brijač, i Nesuh, kovač.

4) Mahala Redžepa, sina Jusufova — 17 kuća: Hajrudin, azap; Ahmed, nedžar (majstor građevinar); Balija, krojač; Hamza, kovač; Jusuf, nedžar; Mahmud, trgovac; Džafer, krojač, i Širmerd, azap.

5) Mahala Balina — 8 kuća: Šadija iz Bosne; Ismail iz Bosne i Alija, čizmedžija.

6) Mahala Mustafe, sina Alijina — 8 kuća: Bajezid, krojač; Iskender, sarač, i Mehmed, čizmedžija.

7) Mahala Mehmeda, sina Abdulahova — 23 kuće: Alija, azap; Isa, sin Balijin, azap; Timur, konjanik (spahija); Husejn, krojač; Nesuh, nedžar; Mehmed, krojač; Ejne-beg, krojač; Cejvan, azap; Alija iz Bosne; Alija, nedžar i Sefer, azap.

8) Mahala Mustafe, emina — 12 kuća: Ferhad, subaša; Balija, katib (pisar); Mehmed, kasap i Jusuf iz Sarajeva.

9) Mahala reisa Ejnehana — 18 kuća: Nesuh, mutap; Sinan, brijač; Husejn, čauš; Murad iz Zvornika i Jusuf iz Bosne.

10) Mahala Hasan-bašina — 16 kuća: Ferhad, čauš i Velija, trgovac.

11) »Hrišćanski džemat spomenute varoši« — 30 kuća sa još 10 samaca (neoženjenih): Dragojlo, sin Brnjaša, knez; Nikola, kovač; Rajo, ćurčija (krznar); Boro, kasap i Nikola, pekar. Osim spomenutih stanovnika hrišćanskom džematu pripadalo je još 7 kuća sa 2 inokosna člana bivših musellema (povlaštenih lica) koji su kao i ostalo hrišćansko stanovništvo u varošima i selima plaćali ispendžu i ušrove³⁶⁾. Tako je hrišćanska mahala imala ukupno 37 kuća sa još 12 inokosnih članova.

Šabac je, dakle, 1548. imao 178 kuća od kojih 141 muslimansku i 37 hrišćanskih. Kako je teško tvrditi da su u tome izvoru dosljedno ubilježena sva zvanja postojećih zanatlija, može se reći da je Šabac te godine imao najmanje stalno nastanjenih: 5 trgovaca, 4 čizmadžije, 5 nedžara, 3 kovača, 6 krojača, 2 brijača, 1 sarača, 1 mutapa, 2 kasapa, 1 ćurčija, 1 pekara i 1 katiba. Od vojnih i vojno-upravnih lica stano-

³⁶⁾ TD, 260/148. Nakon dva decenija ti musellemi su se raselili, što se vidi iz naknadne zabilješke u tome izvoru.

vali su u kasabi: 2 čauša, 1 subaša i 6 azapa. Od doseljenika bila su šestorica iz bosanskog sandžaka, među njima 1 iz Sarajeva i 1 iz Zvornika.

Muslimansko stanovništvo u gradovima obično nije imalo zemlje, pa nije davalo ušrove, a prema tome ni tzv. resm-i čift (pristojbu na zemlju). »Od spomenutih muslimanskih stanovnika neki su imali berat« tj. bili su spahije, »dok su većina bili zanatlije, te kao i u drugim kasabama nisu plaćali nikakve pristojbe. Državnoj blagajni zabilježen je prihod od nastanjenih stanovnika i to samo od novčanih kazni zbog manjih prestupa, pristojbe prilikom vjenčanja i badihave«³⁷). Pa ipak, na području kasabe bilo je i seoske privrede. Ranije je spomenuto da su mustahfizi posjedovali bašče i vinograde, kao i to da je varoško stanovništvo plaćalo naturalne poreze. I 1548. hrišćansko stanovništvo je davalo ušrove od pšenice i prosa, a muslimansko je plaćalo pristojbu na vinograde. Ušrovi hrišćana iznosili su te godine 20,50 tovara pšenice i 7,50 tovara prosa, što je sa ispendžom iznosilo u novcu 2.179 akči³⁸). Oko svih islamiziranih gradskih naselja, i u njima samima, postojale su u to vrijeme veće površine vinograda u rukama vojske, zanatlija i drugog varoškog stanovništva. Tako je na području Šapca postojalo te godine 36,50 dunuma vinograda koji su bili u posjedu gradskih posadnika i zanatlija muslimana³⁹).

Iz naziva mahala vidi se da su njihovi utemeljitelji bili vojska i zanatlije. Tako je osnivač druge mahale po redu bio odabaša, osnivač treće potkivač konja, a osnivač osme mahale emin Mustafa. Nema sumnje da je taj Mustafa bio emin carskog hasa u koji je od nešto poslije 1533. do 19. maja 1550. spadala kasaba Šabac i dobar dio njegove nahije.

Nazivi mahala pružaju nam jedan podatak i o kulturnim ustanovama. Kako je prva mahala nazvana »Muhjiddin hatibova mahala«, proizilazi da je tu prije 1548. sagrađena najmanje jedna džamija. Dužnost hatiba (prvog svećenika) sastojala se u obavljanju glavnih molitvi petkom i Bajramom, pa je prema tome džamija u prvoj mahali bila značajna. To se vidi i iz njenog spomena na drugom mjestu, tj. iz spomena mujezina te »časne džamije« koji je spadao u red mustahfiza i kao timar posjedovao selo Spasojevicu, a timar je iznosio 1.400 akči⁴⁰). I hatib Muhjiddin je, izgleda, pripadao tom redu.

³⁷) TD, 260/148.

³⁸) Isto.

³⁹) Posjednici spomenutih vinograda bili su: Hadži Mehmed, 3 dunuma; Omer, sin Hamzin, 1 d.; Abdija, sin dizdarov, 1 d.; Ferhad, 1 d.; Šadija, 1 d.; Dursun-aga (dizdar), 1,50 d.; Durgut, 2 d.; Ibrahim, reis, 1 d.; Jusuf, 1 d.; Husejn i Mustafa, 1,50 d.; Ilijas, 1 d.; Mustafa, sin Sarudžin, 2 d.; Ishak, 1,50 d.; Alagoz, 1 d.; Ali-hodža, 1,50 d.; Alija, 1,50 d.; Javer, 2 d.; Oruč, 0,50 d.; Mehmed, 0,50 d.; Pervane, sarač, 1 d.; Hasan, sin Ejne-begov, 1 d.; Redžep, 1 d.; Hizir, čehaja, 1 d.; Mehmed, sin Dursunov i Mustafa, sin Hasanov, 2 d.; Ferhad, 1 d.; Mustafa, 1 d.; Šadija, 1 d.; Velija, sin Arslanov, 1 d.; Ishak, sarač, 1 d. — TD, 260/149.

Do kraja XVI vijeka ti muslimanski vinogradi oko kasabe povećali su se na 72 dunuma (TD. 743/179).

⁴⁰) TD, 260/486.

On je svakako identičan sa »Muhjiddin hodžom hisarlijom« (hisar= grad) koji je u selu Petniku te godine posjedovao čifluk sa vinogradom⁴¹), ali se njegov timar u Šabačkoj nahiji ne spominje.

Karakteristično je da popisivač prvu mahalalu nije nazvao po imenu džamije, kao što je obično bio slučaj u drugim kasabama, nego po imenu njenog hatiba. To je zbog toga što je »Muhjiddin hodža« bio uticajna ličnost, pa je još u vrijeme popisa stanovao u toj mahalali. Džamija je najvjerovatnije bila carska, a utemeljena je između 1533. i 1548. Početkom XVII vijeka, mahalala je nazivana najvjerovatnije »Mahala časne džamije«⁴²), što bi značilo da je ona od početka službeno tako nazivana. Na bakrorezima iz druge polovine toga vijeka ističe se džamija kao dominantna građevina, presvođena kupolom, a nalazila se na istočnom dijelu kasabe prema Savi, nasuprot jugoistočnoj strani grada. Ona je, kako izgleda, bila jedina džamija u kasabi, jer se iz naziva mahalala od 1600. ne razabire da je postojala još kakva džamija ili mesdžid.

Crkva se ne spominje, a takva građevina nije vidljiva ni na spomenutom drvorezu, kao ni na kasnijim bakrorezima, pa čini se nije ni postojala. Gdje god je postojala crkva, obično je među stanovništvom zabilježeno i ime popa, međutim, u varoši se spominje samo knez Dragojlo. Postojale su četiri crkve u selima te nahije i to: u Radovašnici, Kamenici, Kaoni i Krivaji. To je uopće i najraniji spomen tih crkava, osim crkve (manastira) u Krivaji koja se spominje još nešto prije turskog osvojenja tog područja⁴³). Sve druge crkve koje je Bošković zabilježio na području šabačke nahije potiču iz kasnijeg vremena, tj. iz vremena obnovljene pečke patrijaršije.

Sredinom XVI vijeka Šabac nije bio samo najveći grad zvoničkog sandžaka na Savi nego je uzvodno od Beograda predstavljao i drugu skelu po svojoj važnosti. Da bi što bolje uočili njegov značaj i mjesto koje je zauzimao među okolnim razvijenim kasabama toga vremena, potrebno je spomenuti osnovne podatke o razvoju nekih kasaba. Najbliže razvijeno mjesto na istom vodenom putu bila je Sremska Mitrovica (Dimitrovica). Iako su ta mjesta približno u isto vrijeme potpala pod tursku vlast, Mitrovica se brže razvijala od Šabca i uskoro je postala značajno otvoreno gradsko naselje sa vrlo prometnim tržištem.

Oko 1566. »kasaba Mitrovica« je imala 11 muslimanskih i 1 hrišćansku mahalalu. U njoj su bile ukupno 594 kuće, od čega je 29 kuća otpadalo na hrišćansku mahalalu. Prema tome, Mitrovica je u to vrijeme po broju stanovnika bila tri puta veća od Šabca. Od kulturnih ustanova postojale su u njoj: 3 džamije, 1 mesdžid, 2 osnovne škole (mekteb), 2 karavansaraja i 1 javna banja. To su Veli-begova džamija i karavansaraj, Bajezid-begova džamija, karavansaraj i mekteb, Hađi Sinanova džamija, Mustafa-begov mesdžid i Bajram-begova

⁴¹) TD, 260/497.

⁴²) TD, 743/177. Ime mahale je tu nejasno zabilježeno, kao »šerif«, pa je najvjerovatnije da je nazivana »Mahale-i džami-i šerif«.

⁴³) Đ. Bošković, Srednjevjekovne crkve i manastiri, Arheološki spomenici i nalazišta u Srbiji, I, 120.

banja⁴⁴). Državni prihod od prometa na skeli zajedno sa ušurom od ulovljene ribe dosegao je bio veliku cifru, 227.000 akči. Pazarni dan je bio dva puta nedjeljno i to: »nedjeljom na Staroj čaršiji i petkom u blizini Bajezid-begove džamije«. Isto tako održavana su tri godišnja vašara (panadur)⁴⁵). Godišnji državni prihodi od tržnih carina prilikom pazarnih dana i vašara iznosili su 12.000 akči, dok su drugi prihodi: od pristojbi tržnog nadzorništva (ihtisab), privođenja stranaka kadiji (ihzar), badihave, pristojbe na prodaju vina i od državne bozadžinice iznosili ukupno 34.000 akči⁴⁶).

Do 1578. Mitrovica je dobila status »šehera«. Imala je 14 muslimanskih mahala sa ukupno 688 kuća, i 1 hrišćansku mahalalu sa 18 kuća⁴⁷). Osim spomenutih kulturnih ustanova do te godine podignuta je bila još 1 džamija, 5 mesdžida i 1 musalla⁴⁸). Raniji državni prihodi od skele i tržišta ostali su nepromijenjeni. Mitrovica je, dakle, do te godine prerasla u šehar koji je postao privredni i kulturni centar Srema, dok je Šabac predstavljao vojno uporište sa čvrstim gradom, a njegovo podgrađe je ostalo i dalje srednje razvijena kasaba.

I Sremska Rača je sredinom XVI vijeka bila razvijena kasaba, a prihodi od njene skele donosili su državi značajne prihode. Godine 1578. Rača je imala 5 muslimanskih mahala sa 151 kućom i hrišćanski džemat sa 37 kuća. Račanski grad je takođe predstavljao jako uporište, čija se posada sastojala od 37 mustahfiza⁴⁹). Za taj grad kaže Evlija Čelebija da je imao trougaoni oblik »a sazidan je od cigle tako tvrdo kao da ga je gradió Šeddad«⁵⁰). Prihodi od skele (carina i ušur od ulovljene ribe) iznosili su 100.000 akči godišnje, a zajedno sa prihodom od skele na Bosutu (15.166) i prihodom od carina u Rači (2.500) račanske mukate iznosile su ukupno 117.666 akči⁵¹). Karakteristično je da ti prihodi nisu spadali pod upravu mukata u Sremskoj Mitrovici, koja je bila i najbliže razvijeno mjesto u Sremskom sandžaku nego su prema jednom fermanu od 27. rebia I 987. (24. V 1579) spadali »pod upravu carskih mukata u Bögürdelenu«⁵²). Takvo stanje, tj. podređivanje svih okolnih mukata šabačkoj tvrđavi uspostavljeno je najvjerovatnije odmah poslije osvojenja tog područja i sve do te godine nije bilo promijenjeno.

Kasaba Šabac je 1548. dolazila na peto mjesto po veličini u zvorničkom sandžaku, dok je grad po strategijskoj važnosti bio na drugom, odnosno trećem mjestu, u toj oblasti. Te godine je Zvornik imao u 8 mahala 430 kuća⁵³), Gornja Tuzla u 7 mahala 419 kuća⁵⁴),

⁴⁴) TD, 549/107—114; TD, 571/198—200 i TD, 673/135—141.

⁴⁵) O mitrovačkim panadurima govori i Evlija Čelebija. V. Evlija Čelebija, Putopis II — preveo H. Sabanović, Sarajevo 1957, 113.

⁴⁶) TD, 549/114.

⁴⁷) TD, 571/105—111.

⁴⁸) TD, 673/141. Musalla = mjesto na otvorenom polju sa izgrađenom popovjednicom (mimber), gdje su obavljane glavne molitve petkom i Bajramom.

⁴⁹) TD, 571/198—200.

⁵⁰) Putopis, II, 161.

⁵¹) TD, 571/199.

⁵²) TD, 571/198.

⁵³) TD, 260/180—183.

⁵⁴) TD, 260/56—60.

Donja Tuzla u 7 mahala 399 kuća⁵⁵), a Srebrenica u 22 mahale — od kojih 1 muslimanska (102 kuće) i 21 hrišćanska (1—16 kuća) — imala je ukupno 293 kuće⁵⁶).

U drugoj polovini XVI vijeka razvoj šabačke kasabe i porast stanovništva bio je znatno usporen. Do 1600, tj. za 52 godine, stanovništvo je poraslo samo za 60 kuća. U tom vremenu kasaba je u svome razvoju doživjela značajne promjene. Broj mahala se smanjio od 11 na 7, neke manje mahale su spojene, pa su tako i njihovi nazivi promijenjeni. Te godine postojale su slijedeće mahale: 1) Mahala (vjerovatno džamijska)⁵⁷), 43 kuće; 2) Bali-begova mahala, 20 kuća; 3) Kara Fatmina mahala, 30 kuća; 4) Tekne mahala, 21 kuća; 5) Hadži Redžepova mahala, 52 kuće; 6) Bajezidova mahala, 51 kuća i 7) hrišćanski džemat, 21 kuća⁵⁸).

Od ranijih mahala tri, odnosno četiri, zadržale su svoje ranije nazive, ali i one u nešto izmijenjenom obliku, i to: Bali-begova (ranije Balina), Hadži-Redžepova (ranije Redžepova, sina Jusufova), Bajezidova (ranije odabaše Bajezida) i hrišćanska mahala koja ni ranije nije imala poseban naziv. Prva mahala bi trebalo da odgovara ranijoj Muhjiddin-hatibovoj mahali, dok su mahale Tekne i Kara Fatmina po nazivima sasvim nove. Logično je da je spajanjem mahala broj kuća u njima porastao, samo je opao njihov broj u hrišćanskoj mahali sa 37 na 21 kuću.

Broj gradskih posadnika, kao i njihovi timari spominju se tek 1548. Do te godine šabačko područje je već odavno prestalo biti granično, pa se posada toga grada sastojala isključivo od stalnih mustahfiza koji su u svim tvrđavama u unutrašnjosti predstavljali jedinu vojsku. S obzirom na njihov broj šabački grad je po svojoj strategijskoj i komunikacionoj važnosti dolazio na drugo, odnosno treće mjesto, u tome sandžaku. Naime, najbrojniju posadu imao je zvrnički grad (109), a na drugo mjesto dolazili su gradovi Šabac i Srebrenica sa podjednakim brojem mustahfiza. Posada tih gradova imala je po 37 stalnih mustahfiza⁵⁹). U gradu je te godine bio dizdar po imenu Dursun-aga, koji je imao i dva sina: Abdiju i Kasima — mustahfize u istom gradu⁶⁰). Dursun-aga je imao i trećeg sina Aliju, koji nije spadao u red mustahfiza nego je imao neku drugu službu i stanovao je u Muhjiddin hatibovoj mahali, čije je ime ranije spomenuto. Kao i u drugim gradovima, dizdar je redovito imao i svoga ćehaju (zamjenika) koji je po svom rangu i veličini timara dolazio odmah iza dizdara. Dursun-agin ćehaja zvao se Hizir, koji je opet imao brata Aliju, mustahfiza u istom gradu⁶¹). Poslije dizdara i ćehaje najvažnija je bila služba tobdžija od kojih se spominju četvorica i to: tobdžija Šadija iz Bosne, zatim Alija, Oruč i Husejn, sin

⁵⁵) TD, 260/74—77.

⁵⁶) TD, 260/14—18.

⁵⁷) V. bilj. br. 42

⁵⁸) TD, 743/177—180.

⁵⁹) TD, 260/431—446, 484—500.

⁶⁰) TD, 260/484, 497 i 498.

⁶¹) TD, 260/486, 488.

Kasimov⁶²). Od funkcionera bili su još Abdija, buljukbaša mustahfiza⁶³), Ejne-beg, čuvar magacina hrane i opreme, dok su svi ostali bili obični mustahfizi⁶⁴).

Među mustahfizima u gradovima je redovito bio i izvjestan broj zanatlija, čija je služba bila direktno vezana za održavanje grada, kao što su zidari i kovači. Tako je mustahfiz Hasan iz Hercegovine bio stalni nedžar u gradu⁶⁵), a Ajas, sin Alijin, kovač⁶⁶). Često su mustahfizi bili sinovi janjičara, što se naročito primjećuje među zborničkim mustahfizima iz 1533. Dvojica običnih šabačkih mustahfiza Davud i Pirija bili su također janjičarski sinovi⁶⁷). Timari mustahfiza toga grada nalazili su se gotovo bez izuzetka u šabačkoj nahiji.

NAHIJA

Šabačka nahija spominje se prvi put u vlaškom defteru, dakle, oko 1527, ali je ona svakako osnovana odmah poslije 1521. Po teritorijalnoj rasprostranjenosti ona je bila jedna od najvećih nahija u zborničkom sandžaku. Od nje je po broju sela bio veći samo brvenički kadiluk, koji se sredinom XVI vijeka podudarao sa istoimenom nahijom⁶⁸). Šabačku nahiju je sa sjevera omeđavala Sava i to počevši nešto sjevernije od Šapca, pa nizvodno do Skele, odnosno Kupinova. Na sjeveru se nešto južnije od današnjeg sela Tabanovića graničila sa nahijom Donjom Mačvom. Dalje se protezala do blizu sela Stitara i Lipolista i na jugoistok preko Pocerine do sela Čokešine, koja su bila u granicama nahije Gornje Mačve. Kod sela »Bile Rike« (Bela Reka) i Trbosilja graničila se sa nahijom Ptičarom. Granica se dalje protezala na jug prema rijeci Jadru i istoimenoj nahiji, a djelomično je i prelazila Jadar, jer se u njenim granicama nalazilo selo Ravnaja na lijevoj strani te rijeke. Na jugu je još obuhvatala porječje Tamnave s jedne i druge strane, gdje se graničila sa nahijom Rađevinom, zatim se protezala na istok gotovo do Kolubare, odnosno do granice smederevskog sandžaka.

Prema karakteru osmanske vojničke države i društveno uređenje bilo je vojničko-feudalno. Stanovništvo se dijelilo na dvije osnovne kategorije: vojsku i raju. U prvu vladajuću klasu spadali su ne samo svi feudalci i vojnici nego i svi vojno-administrativni i sudski službenici, kao što su sandžak-begove vojvode, subaše, druge krupnije muslimanske spahije, kao i hrišćanske spahije (knezovi), zatim kadija i svi drugi službenici. Svi su oni posjedovali timare i prema tome bli su oslobođeni od poreza ukoliko nisu posjedovali izvjesne zemlje kao čifluke. Oni su uglavnom, izuzimajući knezove, redovito

⁶²) TD, 260/487, 492 i 495.

⁶³) TD, 260/496.

⁶⁴) TD, 260/498.

⁶⁵) TD, 260/490.

⁶⁶) TD, 260/492.

⁶⁷) TD, 260/488, 499.

⁶⁸) TD, 260.

bili nastanjeni u gradu i kasabi. Drugu klasu činilo je cjelokupno seosko stanovništvo (raja) koje je predstavljalo jedinu proizvodnu snagu i plaćalo sve prirodne i novčane poreze. Postojalo je među rajom i povlaštenih redova koji su za svoje službe bili djelomično ili potpuno oslobođeni poreza. O njima će biti govora kasnije.

Najveći dio stanovništva u zborničkom sandžaku činili su vlasli. To su bili slobodni seljaci, stočari, većinom pravoslavne vjere. U odnosu na običnu zemljoradničku rajnu bili su znatno povlašteni, jer su predstavljali poluvojničku organizaciju iz koje su regrutovani vojnici, poseban rod vojske⁶⁹). Prilikom popisa vlahu u tome sandžaku oko 1527. naseljavali su 244 sela u 15 nahija. Najbrojniji su bili u šabačkoj nahiji gdje su naseljavali 60 sela. Samo su još u nahiji Krupnju naseljavali 39 sela i nahiji Ptičaru 35 sela, dok su u ostalih 12 nahija bili manje rasprostranjeni. Prema tome, oni su poslije turskog osvojenja naselili manje više opustjele zemlje u šabačkoj nahiji, kao i u drugim nahijama, čiju su kolonizaciju Turci protežirali, pružajući im razne povlastice.

Vlasli u zborničkom sandžaku bili su podijeljeni u 20 knežina⁷⁰). U šabačkoj nahiji oni su sačinjavali tri knežine. Prva i gotovo najveća u tome sandžaku bila je knežina kneza Dragića, sina Vukasova iz sela Predvorice, koja je obuhvatala vlahu u 38 sela sa 13 primicura podređenih knezu Dragiću. Ta sela su: Predvorica, Trbušac, Kujavica, Gornji i Donji Skupljen, Valjevica, Bukor, Obrova, Hrvastin, Ohrid, Vrela, Crniljevo, Dragojevac, Spasojevica, Kratovac, Dobrodol, Gornji i Donji Bošnjak, Kamenica, Kaona, Belotić, Mihovina, Dobrić, Lađanik, Debrec, Zvezd, Podgorica, Vihnjevac, Spasojevica (Gornja), Dobrućel, Ljutice, Svileuha, Gradović, Nasap, Šarova, Hrasnica, Bresnica i Subotica⁷¹). Podgorica je bila najveće selo u toj knežini. Druga je bila knežina kneza Grubiše, sina Milićeva iz sela Metlića. Ona je obuhvatala 11 sela sa 6 primicura i to: Metlić, Bobik sa Volunjem, Rupsku, Tabnić, Ostrovicu (kasnije Ostrovica ili Nakućane), Krivaju, Kozaricu, Mirhorsku, Žabar, Kalinovac i Kljenovinu⁷²). I treća knežina obuhvatala je 11 sela sa 4 primicura kojoj je bio na čelu knez Petar, sin Rajinov iz sela Dvorišta. Ta sela su: Dvorište, Dragoševac, Zablac, Kukavica, Mutnik, Desić, Varna, Brdarice, Sinošević, Glogova i Belobaba⁷³).

Do 1533. vlasli su u tome sandžaku prešli na zemljoradnju, odnosno ukinute su bile njihove povlastice i od slobodnih seljaka postali su raja vezana za zemlju, podvrgnuta svim rajinskim porezima. Oni su te godine ubilježeni u spahijski defter kao obična zemljoradnička raja. Iako je taj defter zbirni u kojem nisu ubilježeni stanovnici poimenično, nego samo broj kuća u selima, ipak je nedvojbeno da se radi o vlaškim kućama, jer se njihov broj u ranijem

⁶⁹) Sr. B. Durđev, O vojnicima, GMZ, NS II, 1947.

⁷⁰) Sr. M. Vasić, Knežine i knezovi timarlije u Zborničkom sandžaku u XVI vijeku, Godišnjak Ist. dr. BiH, X.

⁷¹) TD, 405/33—40.

⁷²) TD, 405/41—42.

⁷³) TD, 405/43—44.

vlaškom, kao i u tom spahijskom defteru, približno podudara u većini sela, uzimajući u obzir razliku, tj. porast koji je mogao nastati u vremenu između 1527. i 1533. Na temelju toga moglo bi se reći da je stanovništvo tih sela bilo isključivo vlaško, a da u njima druge raje nije ni bilo. Iznimku u tome čini samo nekoliko sela i to: Bukor, Donja Mihovina, Žabar, Kamenica, Belobaba, Subotica, i Kljenovina⁷⁴). U tim selima se pokazuje nesrazmjerna razlika, odnosno porast stanovništva između ta dva popisa, pa je moguće da je samo u tim selima bilo i zemljoradničke raje, ili je i tu nesrazmjer nastao zbog doseljavanja koje je izvršeno u tome međuvremenu. Ali je isto tako bilo i sela gdje je u istom međuvremenu stanovništvo opalo, kao što su: Kalinovac, Varna, Gornji Skupljen, Dragojevac i Nasap. Da je vlaško stanovništvo u toj nahiji ostalo kasnije u svojim selima, potvrđuje činjenica što se u popisu cijelog stanovništva iz 1548. još uvijek mogu ubicirati izvjesni stanovnici u svima selima te nahije koji su bili ubilježeni ranije u vlaškom defteru. Isto tako se mogu ubicirati i neke ranije vlaške starješine i njihovi sinovi. Tako je, npr., knez Dragić, sin Vukasov iz sela Predvorice, i nakon 6 godina, tj. 1533, bio knez i kao hrišćanski spahija uživao timar od 1.000 akči⁷⁵). Isto tako je vlaški knez Grubiša, sin Milića iz sela Metlića, imao sina Milaka⁷⁶), koji je nakon 22 godine bio primićur u istom selu⁷⁷). Dalje je vlaški primićur Marko, sin Ivanišev iz sela Nakučana (Ostrovica), imao dva brata: Stjepana i Tijaka⁷⁸), koji se 1548. spominju kao primićuri i to Stjepan Ivanišev u istom selu, a Tijak Ivanišev u selu Krniću⁷⁹). Zatim je vlaški primićur Vukić, sin Miločerov iz sela Kujavice, imao sina Stanoja⁸⁰), koji je nakon 22 godine bio primićur u susjednom selu, Donjem Skupljenu⁸¹). Isti slučajevi su bili i u selima: Bukoru, Dobrućelu, Debrecu, Metliću i Nasipu, gdje su sinovi vlaških primićura nakon dva decenija naslijedili očeve u tim selima.

U toj nahiji 1533. spominju se, osim »varoši Bögürdelena«, 68 sela i 11 mezrea koje su kasnije, tj. u vremenu od 15 godina većinom naseljene i prerasle u sela. Sva ta sela sadržana su u ranijem vlaškom popisu, izuzimajući samo Gornji Skupljen i Kukavicu, ali su i ona tada postojala, jer se ponovo pojavljuju u kasnijem popisu. Tu se, dakle, spominje 10 novih sela, ali sa malim brojem kuća. To su: Jelenča, Čelija, Vranjska, Gornje i Donje Beljino, Ravnaja i Krnić i to sa 2 do 5 kuća, samo je selo Stadolin imalo 7, Potočac 9 i Mišjar 13 kuća. Ta sela, prema tome, nisu bila vlaška nego obične zemljoradničke raje, ali su i ona, s obzirom na neznatan broj kuća mogla nastati između ta dva popisa. Te godine bili su u nahiji zastupljeni

⁷⁴) V. tabelarni pregled.

⁷⁵) TD, 173/45.

⁷⁶) TD, 405/40.

⁷⁷) TD, 260/353.

⁷⁸) TD, 405/41.

⁷⁹) TD, 260/493.

⁸⁰) TD, 405/33.

⁸¹) TD, 260/489.

hasovi sandžakbega, timari muslimanskih spahija, hrišćanskih knezova i mustahfiza Zvornika, Teočaka i Perina. Od tih sela 7 bogatijih, među kojima 4 derbendžijska, spadala su u has zvorničkog sandžakbega⁸²), 16 sela i 4 mezree predstavljala su dijelove većih spahijskih timara, a 5 sela i 5 mezrea bila su timari Knezova⁸³). Dalje »varoš Bögürdelen« i 27 sela, kao i 2 mezree predstavljale su timare zvorničkih mustahfiza, 12 sela bila su timari mustahfiza grada Teočaka, a 1 selo bilo je timar Halilov, čehaje u gradu Perinu⁸⁴).

Kako mezrea (obradivao zemljište) u stvari znači selište sa određenim granicama i izvjesnim tragovima ranijeg naselja (voda, voće i sl.), to spominjanje više takvih mezrea ukazuje na to da je to područje nekada bilo naseljenije. Te mezree naseljavanjem postaju ponovo sela. Tako su još te godine mezree Ostrovica i Orašac imale po 2 kuće, mezrea Suho Selište 3, dok su nenaseljene mezree: Bojić, Jazovnik, Češljugar i Mijokuš prije 1548. naseljene i postale sela. Pa ipak ni 1527. stanovništvo te nahije nije bilo isključivo vlaško, jer bi povećanje broja sela u jednom kratkom periodu bilo nesrazmjerno veliko, s obzirom da je nahija 1548. imala ravno 100 sela. Ako se broju sela iz 1533. doda još spomenutih 7 mezrea za koje je utvrđeno da su prerasia u sela, ukupan broj iznosio bi samo 75 sela. Iako, npr., mezrea Češljugar te godine nije bila naseljena, a za 15 godina postala je selo sa 20 kuća, nemoguće je ipak da je u tom vremenu nastalo 25 novih sela, tim prije što je među njima 14 sela imalo od 10 do 34 kuće. Prema tome, u toj nahiji je pored vlaha i prije 1527. moralo biti i drugog stanovništva, obične zemljoradničke raje čija sela, logično, nisu bila obuhvaćena vlaškim popisom. Na temelju toga proizilazilo bi i to da je defter iz 1533. manjkav, on je morao sadržavati veći broj sela u toj nahiji.

Kako god je u vremenu između 1527. i 1533. bilo sela u kojima je stanovništvo bilo u nesrazmjernom porastu, a u drugima u opadanju, isto stanje je bilo i u vremenu između 1533. i 1548. Osim novih sela, o kojima je bilo govora, postojala su i nekolicina druga s nesrazmjernim porastom, dok je istovremeno u više sela zabilježeno opadanje stanovništva. Tako je u tome vremenu, npr., selo Predvorica opalo sa 51 na 18 kuća. Svi ti podaci jasno govore o konstantnoj kolonizaciji i velikim migracijama stanovništva sve do sredine XVI vijeka.

Poslije 1533. a prije 1548. izvršena je nova raspodjela hasova i timara u cijelom zvorničkom sandžaku. Prema toj podjeli na prvom mjestu u šabačkoj nahiji bio je zastupljen carski has kojem je pripadala kasaba Šabac i 14 značajnijih sela, među kojima i 4 sela koja su ranije pripadala sandžakbegovom hasu. Sva su ta sela bila na putovima koji su vodili prema Šapcu ili smederevskom sandžaku i imala su status derbendžija. Has zvorničkog sandžakbega Mehmedbega obuhvatao je 8 sela od kojih su 4 sela uživala izvjesne povlastice zbog derbendžijske službe, ali nisu imala status pravih derben-

⁸²) TD, 173/14.

⁸³) TD, 173/33—47.

⁸⁴) TD, 173/48—63, 71, 72—81.

džija. Dalje je 38 sela spadalo u značajnije timare muslimanskih spahija, dok je 5 sela kao i ranije predstavljalo timare knezova. Preostali broj, tj. 35 sela pripadalo je timarima tvrđavskih posada, ali ne zborničkog grada kao ranije nego su 32 sela bila timari šabačkih, a 3 sela timari noćajskih mustahfiza. Najveće i najbogatije selo Zablacé bilo je razdijeljeno na tri mustahfiska timara, tj. bilo je zajednički (mušterek) timar trojice mustahfiza iz različitih gradova: Zvornika, Noćaja i Teočaka.

Islamizacija nije zahvatila sela te nahije. Spominju se samo pojedinačni slučajevi, što se vidi u tabelarnom pregledu. To vrijedi i za ostale nahije u zapadnoj Srbiji koje su pripadale zborničkom sandžaku. Proces islamizacije nešto više je zahvatio nahije prema Drini. Najviše slučajeva bilo je u nahiji Krupnju i to većinom među vlaškim stanovništvom, gdje su 1527. bile 63 muslimanske kuće sa 61 tabi-om⁸⁵). Samo u selima Špijonici⁸⁶) bilo je 25 i Slatini 15 kuća⁸⁷). Mnogo rjeđi slučajevi islamizacije bili su među običnom zemljoradničkom rajom.

Kroz tu nahiju vodilo je nekoliko važnih putova. Glavni put vodio je iz Bosne prema smederevskom sandžaku, tj. od Zvornika prema Šapcu i dalje prema Beogradu. Osim toga, prema šabačkoj skeli vodio je i put od Valjeva, zatim je zapadnim dijelom te nahije prolazio put od Mačve prema Jadru, odnosno Zvorniku.

O sigurnosti na putovima brinuli su se prije svega derbendžije, tj. stanovnici određenih sela kroz koja ili pokraj kojih su ti putovi prolazili. Oni su čuvali klanice, prolaze i mostove, te za sigurnost prolaznika bili odgovorni. U tezkerama koje su im u tu svrhu ispostavljane bila su tačno označena mjesta koja moraju čuvati, što je bilo evidentirano i u defterima prilikom svakog popisa. Za tu službu imali su povlašten položaj u pogledu poreskih obaveza. Naturalnu rentu davali su samo od tri artikla i to od svake kuće po 2 kejlja (mjerice) pšenice i 2 kejlja ječma, te, ukoliko su posjedovali vinograde, po 2 medre vina. Od pristojbi plaćali su po 2 akče za travarinu, zatim mlađarinu i stinije pristojbe, a bili su sasvim oslobođeni divanskih nameta i izvanrednih tereta⁸⁸).

Osim derbendžija o sigurnosti na putovima brinuli su se i domaći martolosi koji su u selima te nahije imali kuće, baštine i druge zemlje. »Izvan granica sela i mjesta gdje se čuva derbend ima velikih bregova i šuma. Ponajviše vremena dolaze razbojnici, borave tamo i odatle noću napadaju kuće onih koji su nastanjeni u gradovima i selima. Koliko su ubili ljudi i opljačkali stvari! Da bi se to suzbilo, ranije su u pomenutom vilajetu časnom zapovješću uspostavljeni

⁸⁵) Tabi (ar.) = koji slijedi nekoga; pripada nekome. U popisima vlaha taj izraz označava sve muške, neoženjene, za rad sposobne članove domaćinstva, izuzimajući domaćina. To su najčešće bili sinovi domaćinovi, ali i drugi članovi domaćinstva kao: brat, otac, stric, stričević, bratić, sestrić, unuk itd. Vlaška domaćinstva sa više »tabi-a« predstavljala su prave zadruge. U spahijskim defterima ne spominje se »tabi« nego »mudžerred« (samac, neoženjen).

⁸⁶) Špijonica (Išpujonica) za razliku od istoimenog sela kod Srebrenika.

⁸⁷) TD, 405/9—11.

⁸⁸) Kanuni i kanun-name, I, izd. Orijentalnog instituta, Sarajevo 1957, 117.

martolosi da čuvaju takva opasna mjesta i da ih stalno obilaze i brane. Oni služe, plaćajući pristojbe po derbendžijskom običaju⁸⁹). U istom smislu govori o martolosima i jedna bilješka u defteru iz 1548: »Pješaci martolosi postavljeni su carskim fermanom da u planinama i šumama šabačkog kadiluka u zvrničkom sandžaku suzbijaju akcije razbojnika i da pomažu eminima pri skupljanju i čuvanju državnih prihoda. Ti pješaci martolosi prema carskom fermanu imaju status derbendžija, a oslobođeni su divanskih nameta i izvanrednih tereta kao i svih drugih službi, te je tako zapisano i u novom defteru⁹⁰).

Martolosima pješacima, opet, pomagali su u njihovoj službi martolosi konjanici kojih je, prema kanun-nami, u cijelom tom sandžaku bilo 25, a određivani su između martolosa pješaka. Oni su još pratili sandžakbega kada bi krenuo u vojni pohod. U naknadu za svoju službu oni nisu davali ušrove, harač, ispendžu kao ni divanske namete⁹¹). U defteru su, istina, zabilježene samo 23 njihove kuće. Najviše ih je bilo u nahiji Gornjoj Mačvi i to u sedam sela 18 kuća⁹²), dok je u šabačkoj nahiji postojala samo kuća Rajina, sina Radičina u samoj »varoši Bögürdelenu«⁹³).

Martolosi pješaci bili su zastupljeni u 40 sela te nahije i to obično po 1 do 2 kuće. Samo ih je u selu Drenovcu bilo 6 kuća, Dobriću 4 kuće sa još 2 inokosna člana i u Zablauu 3 kuće. U Zablauu je bio nastanjen i martoloski buljukbaša⁹⁴). Cjelokupan broj martolosa u toj nahiji 1548. iznosio je 58 kuća sa 18 inokosnih članova. S obzirom na to da su oni dopunjavali derbendžije u njihovoj službi i pazili na sigurnost putova izvan određenih derbenda, njih nije uopće bilo u derbendžijskim selima. Oni su imali i svog glavnog zapovjednika za cijeli šabački kadiluk koji je posjedovao i timar. Taj timar zabilježen je u defteru iz 1548. kao posljednji među timarima hrišćanskih knezova⁹⁵). Spahijski prihodi od martoloskih zemalja bilježeni su u defterima odvojeno od ostalih prihoda sela i onda kaka su ti prihodi pripadali timar-sahibiji istog sela. Karakteristično je, ipak, da su ti prihodi od martoloskih zemalja najčešće pripadali drugim timar-sahibijama, a bilo je i cijelih timara koji su se sastojali uglavnom od martoloskih davanja iz raznih sela. Takvom jednom timaru pripadala je polovina martolosa te nahije, čiji su porezi iznosili 1.500 akči (v. kasnije selo Koprivac), dok su cjelokupne godišnje daće svih martolosa u nahiji iznosile nešto preko 3.000 akči. O broju martoloskih kuća u pojedinim selima, ukoliko nisu pripadale istom timar-sahibiji, biće kasnije posebno govora kod svakog pojedinog sela, inače su sve martoloske kuće označene u tabeli.

Poseban red povlaštene raje bili su tzv. musellemi. U širem značenju musellem znači povlašteno i oprošteno lice od poreza (mu-

⁸⁹) Isto, 117—118.

⁹⁰) TD, 260/141.

⁹¹) Kanuni i kanun-name, 118.

⁹²) TD, 260/175—176.

⁹³) TD, 260/176.

⁹⁴) TD, 260/496.

⁹⁵) TD, 260/400.

sellem ve muaf), dok u užem smislu označava poseban red koji ne spada ni u jedan od spomenutih povlaštenih redova. U raznim krajevima i vremenima njihova je služba bila različita. Prema crnogorskim kanun-namama iz XVI vijeka musellemi u Crnoj Gori pomagali su eminima pri skupljanju džizije i gonili su raju na kuluk, te su za svoju službu bili oslobođeni od poreza⁹⁶⁾, a katkada su musellemima nazivani sami knezovi⁹⁷⁾. Kasnije u XVII vijeku musellemi su činili neku vrstu komore ili neku vrstu pionirskih jedinica, te je svakh 5 takvih vojnika (odžak) imalo jedan zajednički timar⁹⁸⁾. U šabačkoj nahiji je prije 1548. postojalo samo 16 kuća sa 2 inokosna člana musellema, ali je popisom iz te godine njihova služba bila dokinuta. Osim ranije spomenutih 7 kuća u kasabi, bilo ih je još 4 kuće u selu Varni, 3 kuće u selu Drenovcu i 2 kuće u selu Kukavici⁹⁹⁾. Svi su oni do te godine služili u šabačkoj tvrđavi i za svoju službu bili oslobođeni poreza.

U toj nahiji postojao je još jedan red povlaštenih lica, samo oni nisu služili javnoj sigurnosti i odbrani kao derbendžije, martolosi i musellemi, nego sportu. To su bili sokolari (bazdari). Lov sa sokolima bio je tada, kao i kasnije, omiljen i raširen sport viših slojeva društva kojim su se bavili svi od sultana do sitnih spahija. Oni su se, prema navodima Ali Čauša, dijelili na sokolare timarlije i sokolare povlaštene, tj. one koji su posjedovali baštine i čifluke za koje nisu plaćali nikakve poreze. I jedni i drugi opet dijelili su se na uzgojitelje mladih sokolova i one koji su sabirali sokolovo perje. Svi su postavljeni carskim beratima. U nahijama gdje ih je bilo, postojao je obično i po jedan njihov starješina (čakirdžibaša)¹⁰⁰⁾. Svi su oni zajedno sa svojim starješinama povremeno odlazili u Carigrad da glavnom čakirdžibaši predaju mlade sokolove i perje te da učestvuju na smotri sokolara.

U zvrničkom sandžaku postojao je 1548. malen broj sokolara, svega 17, i to samo onih koji su posjedovali baštine, čifluke i zemine, pa zbog toga nisu uopće spomenuti u kanun-nami toga sandžaka. U brveničkoj nahiji bilo je 7, u jaderskoj 2 i u šabačkoj 8 sokolara¹⁰¹⁾. Od te osmorice, šestorica su čuvali sokolova gnijezda iz kojih su uzimali odrasle ptice, pripitomljavali ih, nosili i predavali glavnom čakirdžibaši. To su: 1) Iskender, sin Karadžozov. »On se obavezao da će iz sokolovih gnijezda koja su se nalazila u ljetnim ispasištima na Kitogu svake godine pribaviti za carski has po nekoliko sokolova i predati ih časnom čakirdžibaši«. Držao je »zemin Radul« koji se obično nazivao »Radulova mezrea« u blizini sela Hrvastina, te je kao sokolar bio oslobođen poreza. Husejn, sin Beg-agin čuvao je gnijezda »na ispasištu zvanom Tošonovac«. Držao je Beg-agin čifluk sa 5 dunuma vinograda, takođe u blizini sela Hrvastina. 3)

⁹⁶⁾ Kanuni i kanun-name, 162, 163, 172 i 177.

⁹⁷⁾ B. Đurđev, Turska vlast u Crnoj Gori u XVI i XVII veku.

⁹⁸⁾ H. Hadžibegović, Rasprava Ali Čauša, GZM, SN II, 1947, 188.

⁹⁹⁾ TD, 260/148, 382, 483.

¹⁰⁰⁾ GZM, NS II, 1947, 189.

¹⁰¹⁾ TD, 260/176, 177.

Drakula, sin Radičin, pribavljao je sokolove iz gnijezda »na ispasištu zvanom Vukodraž«, a imao je baštinu u blizini sela Subotice. 4) Jovan, sin Dobrosavljev, sa svojim sinom Radicom starao se o gnijezdima »u Kupivniku (Kupioniku?) na Cer planini«. Držao je jednu baštinu u blizini sela Drenovca. 5) I popovi (kaluđeri) crkve u selu Radovašnici bil su sokolari, što je karakteristično. »Oni su u planini blizu crkve čuvali gnijezda i za carski has provodili sokolove«. Držali su »zemlin Vrbovac u blizini sela Desića i Bele Reke koja pripadaju Bögürdelenu«¹⁰²). 6) Vuk, sin Perbegov, pribavljao je sokolove iz gnijezda »na Kitogu u blizini Bögürdelena«, a držao je jednu baštinu u samoj varoši toga grada.

Slijedeća dvojica sokolara bili su sakupljači sokolovog perja koje je bilo cijenjeno i upotrebljavano za ordene i čelenke. 1) Radin, sin Radonjin, bio je »carskim beratom određen da sakuplja sokolovo perje i predaje ga čakirdžibaši«, a držao je baštinu u blizini sela Suho Selište. 2) Brinja, sin Jovanov, imao je također berat za tu službu, a držao je baštinu u blizini istog sela¹⁰³).

»Dokle god spomenuti sokolari imaju tu obavezu i vrše svoje dužnosti, oni su — prema običaju koji vlada za sve sokolare u rumelijskom ejaletu — oslobođeni harača, ispendže, ušrova, poreza na sitnu stoku, sitnih pristojbi, pristojbi na mlinove, ušrova od pčelinjih košnica, te od divanskih nameta i izvanrednih tereta«¹⁰⁴). Prema tome, sokolari su imali mnogo veće povlastice od derbendžija koji su, vršeći svoju službu često bivali u životnoj opasnosti.

NASELJA

Obrađujući sela nisam se mogao držati jednog sistema sa geografskog gledišta, tim prije što su u XVI vijeku u šabačkoj nahiji postojala i sela koja se nisu mogla ubicirati, odnosno koja danas ne postoje ili se drugačije nazivaju. Zato će ovdje sela biti prikazana skoro istim redom kako su pobilježene u defteru iz 1548. Time će ujedno biti pružen cjelovit pregled naselja iz aspekta timarsko-spahijske organizacije, tj. kontinuirano će biti prikazana sva sela koja su te godine pripadala carskim, odnosno sandžakbegovim hasovima, kao i spahijskim timarima. Usvajanjem takvog sistema selo Gornji Dobrić, koje je pripadalo timarima šabačkih mustahfiza, nije spomenuto odmah poslije sela Dobrića, koje je pripadalo sandžakbegovom hasu. Isto tako su razdvojena sela Gornji Skupljen i Gornja Spasojevica, koja su pripadala većim spahijskim timarima od sela Donjeg Skupljena i Donje Spasojevice, koja su pripadala timarima šabačkih mustahfiza.

¹⁰²) TD, 260/17. Samo je selo Desić bilo u šabačkoj nahiji, dok je selo Bela Reka bilo u granicama nahije Ptičara (TD, 260/141).

¹⁰³) TD, 260/177.

¹⁰⁴) Isto.

Radi kratkoće i bolje preglednosti tabelarno su prikazana sela, stanovništvo i feudalni prihodi¹⁰⁵) paralelno kroz sva tri popisa. Tu se ujedno vidi kada se koje selo prvi put spominje. Dalje će istim redom biti govora o pojedinim naseljima samo ukoliko se radi o ubikaciji¹⁰⁶) ili podacima važnim za istoriju tih naselja.

1) CARSKI HAS

Ne zna se da li su u šabačkoj nahiji u početku turske vlasti, tj. u trećem deceniju XVI vijeka postojali i carski domeni. U vlaškom defteru nije ništa označeno šta su plaćali vlasi u 60 sela te nahije, kao ni vlasi drugih nahija, ali s obzirom na način kako su popisani, sigurno je da su svi plaćali filuriju i najvjerojatnije je da su pripadali carskom ili sandžakbegovom hasu. Do 1548. carski has se izričito ne spominje. Te godine je obuhvatao osim kasabe Šapca još isključivo derbendžijska sela zbog njihove važnosti i to, od ukupno 15 takvih sela, 14 ih je spadalo u carski has¹⁰⁷).

1) **Bojić.** Današnje selo Bojić spominje se prvi put 1533, ali ne kao selo nego kao »mezrea u blizini sela Zablaće« kada je zajedno sa selom Glogovom, kao i jednim selom u nahiji Teočaku sačinjavao timar kneza Mustafe od 2.000 akči¹⁰⁸). Do 1548. mezrea Bojić je prerasla u selo sa 5 kuća. Kako se ono nalazilo na putu prema Šapcu, postalo je derbendžijsko selo u sastavu carskog hasa čije je stanovništvo čuvalo debrende u blizini istog sela¹⁰⁹).

2) **Kunica,** a može se čitati i Konjic. Spominje se tek 1548. Nije ubicirao, a niti je bliže označen derbend koji je to selo čuvalo. U izvoru se spominje samo da sela: »Bojić, Kunica i Kalinovac čuvaju derbende na putovima prema šabačkoj skeli«¹¹⁰). Kako su se sela Bojić i Kalinovac nalazila na dva različita puta koji vode prema Šapcu, to se ne zna na kojem se putu nalazilo selo Kunica.

3) **Kalinovac,** današnje selo kod Banjana. Ono je 1533. zajedno sa selom Bresnicom činilo timar zborničkog mustahfiza Mustafe, sina Mehmedova, od 1.400 akči¹¹¹). Do 1548. postalo je carski has, a čuvalo je derbende na putu od smederevskog sandžaka prema Šapcu¹¹²).

¹⁰⁵) Kad god je riječ o prihodu sela, misli se na feudalčev, spahijin prihod. To su godišnja davanja stanovništva, tj. porezi koji su se sastojali od ispendže (25 akči od svakog odraslog, za rad sposobnog hrišćanina), odnosno resm-i čifta (22 akče od svakog oženjenog muslimana), zatim ušrova od žitarica i vina (za muslimane pristojba na vinograde po dunumu) i raznih pristojbi.

¹⁰⁶) Pri ubikaciji sela služio sam se samo specijalkartom 1:100.000 i najnovijim imenikom mjesta (Imenik mesta, izd. Sl. lista, Beograd 1960).

¹⁰⁷) TD, 260/108, 109, 141—146.

¹⁰⁸) TD, 173/47. Taj knez Mustafa je jedan od trojice knezova muslimana između 28 hrišćanskih knezova koji se te godine spominju u Zborničkom sandžaku. Oni su uživali manje timare, od najmanje 500 do najviše 3.000 akči (TD, 173/43—47).

¹⁰⁹) TD, 260/108.

¹¹⁰) Isto.

¹¹¹) TD, 173/63.

¹¹²) TD, 260/108—109.

4) **Bukor.** Današnje selo Bukor spominje se od 1527. kao manje vlaško naselje. G. 1533. bilo je derbendžijsko selo u sastavu sandžakbegovog hasa¹¹³), a kasnije je postalo carski has. Čuvalo je debrende na putu koji vodi »od Zvornika prema Sapcu« i to na relaciji »od Gradine do Preseke«¹¹⁴).

U tome selu postojao je 1548. i jedan čifluk, ali nije spadao u carski has, nego je činio dio timara kneza Jovana, sina Markova (v. Hrasnica).

5) **Krivaja,** današnje selo u Pocerini. Ono je 1533. pripadalo sandžakbegovom hasu¹¹⁵), a kasnije je postalo carski has. Čuvalo je derbende na istom putu i to »od Preseke do crkve«¹¹⁶). Ta crkva je zapravo »hram Preobraženja«, koju Felix Petančić spominje kao manastir Krivojnik, više sela Krivaje¹¹⁷).

6) **Rupska,** današnje selo Rumska. I ono je 1533. pripadalo sandžakbegovom hasu¹¹⁸), a kasnije je postalo carski has. Čuvalo je derbende na istom putu i to »od crkve do Dubokog Potoka«¹¹⁹).

7) **Crnica.** To selo danas ne postoji, ali se nalazilo nedaleko od sela Bukora, jer se kod obadva ta sela spominje »derbend Gradina«. Danas postoji samo potok Crnica, koji se zapadno od Bukora kod današnjeg sela Donje Badanje ulijeva u Jadar. Selo Crnica spominje se 1548. kada je čuvalo debrende »na putu prema Zvorniku« i to na relaciji »od Gradine do derbenda zvanog Stražilac«¹²⁰).

8) **Pomijuča,** današnje selo Pomijača. To selo je 1548. čuvalo derbende na istom putu i to »od Velikog Stražilca do Crnih Bara«¹²¹).

9) **Varošiste.** Spominje se tek 1548. Nije ubicirano, ali kako je te godine čuvalo iste debrende na putu prema Sapcu zajedno sa selom Pomijučom¹²²), to se nalazilo u blizini sela Pomijuče.

10) **Prenosić,** a može se čitati i Prelušić. Takvo selo danas nije poznato. Ono je 1548. čuvalo derbende »od Crnih Bara do Uske Glavice«¹²³). Prema tome, nalazilo se u blizini sela Pomijuče i Varošista, jer je čuvalo daljnju relaciju na istom putu.

11) **Cvetulja.** Današnje selo Cvetulja spominje se tek 1548. kada je čuvalo derbende »od Malog Stražilca do Bara«¹²⁴).

¹¹³) TD, 173/14.

¹¹⁴) TD, 260/141—142.

¹¹⁵) TD, 173/14.

¹¹⁶) TD, 260/142.

¹¹⁷) Arheološki spomenici i nalazišta u Srbiji, I, 120.

¹¹⁸) TD, 173/14.

¹¹⁹) TD, 260/142—143.

¹²⁰) TD, 260/145.

¹²¹) TD, 260/145—146.

¹²²) TD, 260/143—144.

¹²³) TD, 260/146.

¹²⁴) TD, 260/145.

12) **Čoruža**. Nije ubicirano, ali kako je 1548. čuvalo iste derbende u zajednici sa selom Cvetuljom¹²⁵), nalazilo se u blizini toga sela.

13) **Lešnica**. Selo u dolini istoimene rječice, desne pritoke Jadrana. Danas postoji samo selo Jaderska Lešnica. Ukoliko bi odgo-varalo Jadar. Lešnici, onda bi se granica šabačke nahije usijecala još dublje niz Lešnicu u nahiju Ptičar. Vjerovatno je nekada postojalo i drugo selo Lešnica (Šabačka) u gornjem toku istoimene rječice, oko današnjeg sela Kamenice.

Selo Lešnica je 1548. »čuvalo derbende na Cer-planini, na putu koji vodi od Mačve prema Jadru i to od derbenda zvanog Vreli Potok koji leži pri vrhu sela Cokešine u nahiji Gornjoj Mačvi do derbenda zvanog Vrapče«¹²⁶).

14) **Svileuha**, današnje selo Svileuva. U vlaškom defteru zabilježeno je »Sfileuha«¹²⁷). G. 1533. bilo je u sandžakbegovom hasu¹²⁸), a kasnije je postalo carski has. »Stanovnici spomenutog sela bili su dužni da na putu od Šapca prema Beogradu i Valjevu u šumi zvanj Šalak popravljaju most na rijeci Tamlavi (Tamnava) i da čuvaju karaulu u blizini tog mosta«¹²⁹).

2) HAS ZVORNICKOG SANDŽAKBEGA

Sandžakbegovom hasu pripadalo je 1533. u toj nahiji sedam sela i to: Bukor, Krivaja, Rupska, Obrova, Svilenuha, Zablaće i Dobrić¹³⁰). Poslije te godine, a prije 1548. došlo je, kako je spomenuto, do nove raspodjele domena (tevzi), prema kojoj je od spomenutih sela samo selo Dobrić ostalo u sandžakbegovom hasu, dok su sela Zablaće i Obrova pripala timarima tvrđavskih posada, a ostala četiri sela, o kojima je već govoreno, kao derbendžijska pripala su carskom hasu. Tom raspodjelom sandžakbegu je dodijeljeno osam sela.

Osim čisto derbendžijskih sela, o kojima je do sada govoreno, ostala četiri sela, tj.: Dobrić, Lađanik, Gornja i Donja Mihovina ubilježena su kao derbendžije, ali im nije bio priznat potpun status derbendžija. Ona su na temelju carskog fermama bila oslobođena samo divanskih nameta i izvanrednih tereta, dok su plaćali punu ispendžu, ušrove i sve pristojbe¹³¹).

15) **Dobrić**. Današnje selo Dobrić 1533. nije zabilježeno kao derbendžijsko¹³²). Ono se tada kao i u ranijem vlaškom popisu spominje kao jedno selo¹³³). Međutim, do 1548. ono se razdvojilo i po-

¹²⁵) TD, 260/144.

¹²⁶) Isto.

¹²⁷) TD, 405/39.

¹²⁸) TD, 173/14.

¹²⁹) TD, 260/143.

¹³⁰) TD, 173/14.

¹³¹) TD, 260/121—122.

¹³²) TD, 173/14.

¹³³) TD, 405/37.

stala su dvasela: Dobrić i Gornji Dobrić. Prvo je bilo derbendžijsko, odnosno poluderbendžijsko¹³⁴), dok Gornji Dobrić nije to bio, niti je spadao u sandžakbegov has, nego u timar šabačkih mustahfiza, pa će o njemu biti govora kasnije.

16) **Lađanik.** Odgovara današnjem zaseoku, odnosno predjelu Lađeniku, sjeverozapadno od Debrca. Selo Lađanik je 1533. bilo u sastavu jednog većeg timara zborničkih mustahfiza koji je iznosio 4.300 akči. U taj timar spadala su još sela: Vihnjevaca, Donji Skupljen i Brdarice, a dijelio se na mustahfize: Mehmeda (1.400 akči), Ibrahima (1.500) i Mehmeda iz Zvornika (1.400)¹³⁵.

Prije 1548. postalo je to selo sandžakbegov has. »Stanovnici sela Dobrića, Lađanika, Gornje i Donje Mihovine čuvali su derbende u selu Lađaniku na putu koji vodi prema smederevskom sandžaku i na temelju carske odredbe oslobođeni su divanskih nameta i izvanrednih tereta«¹³⁶). Iako je tako zabilježeno u defteru čudno je da je selo Dobrić, koje se nalazi u zapadnom dijelu nahije, čuvalo derbende u Lađaniku, koji je znatno udaljen. Današnje selo Dobrić moglo je čuvati derbende samo na putu od Šapca prema Zvorniku, pa bi se u ovom slučaju radilo o grešci pisara, ili je nekada postojalo i drugo selo Dobrić u blizini Lađanika.

17) **Donja Mihovina.** »Selo Mihovina« je identično sa današnjim selom Meovine koje se nalazi nedaleko od Lađanika s kojim je čuvalo iste derbende. »Selo Mihovina« je zajedno sa selom Debrecom, kao i jednim selom u nahiji Ptičar 1533. sačinjavalo timar od 6.680 akči koji se dijelio na petoricu mustahfiza grada Teočaka i to: Bajezida, brata Alijina (1.400); Aliju, sina Mustafina (1.400); drugog Aliju (1.400); Ahmeda, sina Isaova (1.400) i Durmiša (1.400)¹³⁷.

Do 1548. to selo se razvilo i razdijelilo na dva istoimena sela. Donju Mihovinu¹³⁸), koje je odgovaralo »Mihovini«, i Gornju Mihovinu.

18) **Gornja Mihovina** je 1548. po broju stanovnika bila znatno manja od sela Donje Mihovine (v. Lađanik i D. Mihovinu).

19) **Hrvastin**, a može se čitati i Crvastin. Nije ubicirano, a spominje se od 1527. To selo je 1533. zajedno sa selima: Donjom Spasovicom, Donjim Bošnjakom, Gornjim Mutnikom, Donjim Mutnikom i Gradovćem sačinjavalo timar od 5.600 akči koji se dijelio na četoricu mustahfiza zborničkog grada i to: Hamzi iz Bosne, Ajasu, Muratu i Mustafi po 1.400 akči¹³⁹).

U blizini tog sela spominju se i dvije mezree: »mezrea Jasenova«, čiji su ušrovi iznosili 150 akči i »mezrea Radul« od 100 akči,

¹³⁴) TD, 260/220.

¹³⁵) TD, 173/54.

¹³⁶) TD, 260/221.

¹³⁷) TD, 173/79.

¹³⁸) TD, 260/221.

¹³⁹) TD, 173/49.

koje su sa selom Kratovcem sačinjavale timar spahije Kasima, sina Jusufova od 2.668 akči¹⁴⁰).

Do 1548. islamizacija je počela prodirati u to selo. Te godine postojale su u selu tri muslimanske kuće i to: Timur, sin Alijin, Hussein, sin Jusufov i Sani, sin Mehmedov¹⁴¹). I te godine spominje se »mezrea Jasenova«, čiji su ušrovi iznosili 100 akči, ali nije spadala u sandžakbegov has, nego u timar zvrničkog mustahfiza Mevlana Idrisa¹⁴²).

20) **Vrela**, današnje selo Vrelo. »Selo Vrela« je 1533. pripadalo timaru dvojice zvrničkih mustahfiza i to: Mustafe, sina Sinanova, tobdžije (1.700) i Alije, sina Mustafina (700)¹⁴³).

21) **Dobrućel** ili Dobrućela, danas nepoznato. To selo je 1533. zajedno sa selima Dobrodolom i Zvezdom sačinjavalo zajednički timar trojice zvrničkih mustahfiza od 4.200 akči i to: Redžepa, sina nekog janjičara (1.400), Jusufa, sina Ejnebegova (1.400) i Alije, sina Ejne-begova (1.400)¹⁴⁴).

22) **Žabar**. Današnje selo Žabar je 1533. zajedno sa selom Ravnaja sačinjavalo timar zvrničkog mustahfiza Jusufa iz Kruševca od 1.700 akči¹⁴⁵).

Time su spomenuta sva sela koja su 1548. pripadala sandžakbegovom hasu. Ali taj se has uskoro znatno povećao. Nove promjene u pogledu raspodjele hasova na području zvrničkog sandžaka dogodile su se 19. maja 1550. kada je carskom odredbom kasaba Šabac sa 11 derbendžijskih sela te nahije (br. 4 do 14) izdvojena iz carskog hasa i data kao has sandžakbegu¹⁴⁶). Tom odlukom carski has se u toj nahiji znatno smanjio i obuhvatao je samo tri sela (br. 1 do 3), dok se has sandžakbegov povećao na 19 sela te obuhvatao i kasabu Šabac. Promjene su nastale i u drugim nahijama u korist sandžakbegovog hasa. Tako su znatni dijelovi nahija: Visora, Jasenica, Nena- višta, Srebrenika i Koraja takođe izdvojeni iz carskog hasa i pripo- jeni hasu zvrničkog sandžakbega Mehmed-bega, kako se to vidi iz naknadnih bilježaka u defteru iz 1548¹⁴⁷). Istom odredbom je nare- đeno da se i hasovi požeškog sandžakbega Ali-bega u nahijama: Sokolu, Srebreniku, Visorima, Nenavištu, Završu i Jasenicama, kao i hasovi nikopoljskog sandžakbega Mustafa-bega u nahiji Brveniku pripoje hasu zvrničkog sandžakbega¹⁴⁸).

Te česte promjene u raspodjeli hasova i timara dolazili su kao posljedica osvajanja novih oblasti i širenja osmanske države. Tako

¹⁴⁰) TD, 173/38.

¹⁴¹) TD, 260/221—222.

¹⁴²) TD, 260/430.

¹⁴³) TD, 173/48.

¹⁴⁴) TD, 173/49.

¹⁴⁵) TD, 173/48.

¹⁴⁶) TD, 260/141, 146.

¹⁴⁷) TD, 260/156, 170, 173 i 174.

¹⁴⁸) TD, 260/227—237, 238—244.

su carski hasovi dobivali velike domene u novoosvojenim zemljama, a smanjivali se u izvjesnim ranijim sandžacima u korist timara; zameta ili hasova sandžakbega dotičnog sandžaka kao što je ovdje slučaj.

3) SPAHIJSKI TIMARI

Sljedećih 38 sela (br. 23 do 60) pripadalo je spahijskim timarima koji su iznosili najmanje 3.000 i najviše 9.250 akči. To su bili vojvode, subaše, kapidžije, čauši i druge spahije u službi ne samo zborničkog nego i požeškog, nikopoljskog i budimskog sandžakbega koji su u zborničkom sandžaku do 19. maja 1550. imali svoje hasove.

23) **Gočilova Brda.** Nije ubicirano, ali se nalazio u blizini sela Svileuhe s kojim je 1548. čuvalo iste derbende. To je jedino derben-džijsko selo koje nije spadalo u has carski niti sandžakbegov nego je sa selom Belobabom predstavljalo timar spahije Sefera od 3.000 akči¹⁴⁹).

24) **Varna.** To selo je 1533. zajedno sa selima Desićem i »Bibikom sa Volunjem« u toj nahiji, kao i dva sela u rađevinskoj nahiji sačinjavalo veći timar od 6.000 akči koji se dijelio na četvoricu mustahfiza grada Teočaka: Mustafu Skopljaka, tobdžiju (1.700); Džafera, sina nekog janjičara (1.400); Davuda, buljukbašu (1.500), i Edmura (1.400)¹⁵⁰).

Selo Varna je 1548. bilo u timaru spahije Mehmeda, sina Hasanova. U taj timar spadala su još tri sela u nahiji Gostilju, jedno u nahiji Završu i jedno u nahiju Kušlatu, a timar je iznosio ukupno 9.000 akči¹⁵¹). Samo prihodi od 4 kuće »bivših musellema grada Bögürdelena iz sela Varne« u iznosu od 650 akči nisu pripadali tome spahiji nego timaru spahije Husejna (v. Debrec).

25) **Podgorica,** danas predio uz Savu, sjeverno od Prova. »Podgorica u Mačvi« spominje se i u srednjem vijeku^{151a}). To selo je 1533. spadalo u timar sandžakbegovog vojvode Čejvana. Istom timaru pripadalo je još selo Gornji Skupljen, kao i tri sela u nahiji Spreči, a iznosilo je 8.000 akči¹⁵²).

G. 1548. Podgorica je sa selima: Brekovcem, Gornjim Kratovcem, Kratovcem i Crniljevom sačinjavala veliki timar od 9.250 akči, koji je pripadao Muzaferu »kapidžibaši (serbevab) pokojnog Bali-paše«¹⁵³). U tome selu postojao je i čifluk kneza Dobrivoja, koji nije pripadao tome timaru. Dio toga čifluka držao je primicūr istog sela Ivan, sin Milašinov, dok je veći dio toga čifluka pripadao timaru kneza Ivana, sina Dobrivojeva¹⁵⁴).

¹⁴⁹) TD, 260/363.

¹⁵⁰) TD, 173/75.

¹⁵¹) TD, 260/336—338.

^{151a}) Letopis Matice srpske, knj. 53.

¹⁵²) TD, 173/37.

¹⁵³) TD, 260/347.

¹⁵⁴) TD, 260/387.

26) **Brekovac.** Na drugom mjestu u istom izvoru to selo je zabilježeno »Brakovac«¹⁵⁵). Spominje se prvi put 1548. (v. Podgorica). Danas postoji samo predio Brekovac, sjeverno od Zvezda, gdje izvire istoimeni potok. Vjerovatno da jedan od dva toponima koji se spominju u srednjem vijeku: »Brekova i Brekovice u Mačvi«^{155a}) odgovara ovom Brekovcu.

27) **Gornji Kratovac.** I to selo se spominje tek 1548. (v. Podgorica).

28) **Kratovac**¹⁵⁶). To selo je 1533. bilo u sastavu timara ranije spomenutog Kasima, sina Jusufova (v. Hrvastin), dok je 1548. bilo u timaru spomenutog Muzafera (v. Podgorica). U selu je postojao te godine i »čifluk kneza Radice« koji je držao njegov sin Stjepan, kao i »baština Pustovac«. Porezi od čifluka i baštine iznosili su 500 akči, što nije spadalo timar-sahibiji sela nego je predstavljalo timar kneza Radice¹⁵⁷).

Sela Gornji Kratovac i Kratovac danas nisu poznata.

29) **Crniljevo.** Danas postoje dva sela Crniljeva, Gornje i Donje, dok je u XVI vijeku postojalo samo selo Crniljevo. Ono je 1533. zajedno sa jednim selom jadranske nahije sačinjavalo timar spahije Alije od 3.000 akči¹⁵⁸), a kasnije je bilo u Muzaferovom timaru (v. Podgorica).

30) **Gornji Bošnjak.** Selo Bošnjaci spominje se još u ravaničkoj povelji¹⁵⁹). U turskim izvorima, međutim, postoje dva istoimena sela, Gornji i Donji Bošnjak, dok danas kao zasebno selo postoji samo Mali Bošnjak. Selo Gornji Bošnjak bilo je u prvoj polovini XVI vijeka po broju stanovnika veće od sela Donjeg Bošnjaka, ali se iz toga ipak ne zna koje od ta dva sela odgovara današnjem selu Malom Bošnjaku. To selo je 1533. sa selima: Kujavicom, Valjevicom i Kaonom sačinjavalo timar od 4.300 akči, koji se dijelio na trojicu zborničkih mustahfiza: Mustafu, sina Hizirova (1.400); Mehmeda (1.400) i Hasana, sina Oručova, odabaše (1.500)¹⁶⁰).

U prihod sela iz 1548. koji je iznosio 3.000 akči uračunato je i 1.300 akči, što se odnosilo na pristojbu za zimovališta stoke i pristojbu za žir¹⁶¹). Te pristojbe nisu se odnosile samo na to selo, nego

¹⁵⁵) TD, 260/347, 496.

^{155a}) Letopis Matice srpske, knj. 53.

¹⁵⁶) Ime toga sela zabilježeno je negdje »Kratofče« (TD, 405/35), negdje »Kratovče« (TD, 173/38; TD, 260/348), kako su obično u turskim izvorima bilježena naša imena koja se svršavaju na »ac« (Leskovče, Požarovče), dok je na drugom mjestu u istom izvoru zabilježeno »Kratovac« (TD, 260/386).

¹⁵⁷) TD, 260/386.

¹⁵⁸) TD, 173/38.

¹⁵⁹) M. Dinić, n. d. 24.

¹⁶⁰) TD, 173/57.

¹⁶¹) Pristojba na zimovališta, tzv. resm-i kišlak, naplaćivana je od čobana koji su sa svojim stadima dolazili iz drugih krajeva. Pristojba na žir, tzv. resm-i bellut, naplaćivana je za hranjenje svinja u šumama spomenutih predjela.